

הרב דוב ברקוביץ

הדרך הקיומי

תובנות לחיים בסוגיות התלמוד

נשים

תוכן העניינים

הקדמה "והיו לבשר אחד"..... i

מסכת יבמות: רזי המשפחה וגבולותיה

א	שורשי המשפחה - בשמים ובארץ	1
ב	הזרע באדם - מציאות בזמן ומעבר לו	13
ג	הנטען על אשת איש	23
ד	הייבום - סוד, מצוה והלכה	33
ה	גר וממזר וקדושת ישראל	41
ו	פרייה ורבייה, יצירת האדם - חלק א	49
ז	פרייה ורבייה, יצירת האדם - חלק ב	59
ח	קדושת אישות בכהונה	71
ט	עגונה - לקולא ולחומרא	79
י	מצנת חליצה	91
יא	שלושה יסודות במשפחה - סיכום למסכת יבמות	99

מסכת כתובות: ברית אינטימיות, ברית אמן, ברית ממן

יב	"בתולה נישאת" - קדושה, ברכה, שמחה	109
יג	"יוצר האדם" - מחשבה ומעשה	119
יד	"מפיה אנו חיים" - נאמנות אשה על עצמה	131
טו	אונס ומפתה - קדושת הבתולים	141

151	טז	מזונותיה מול מעשה ידיה
161	יז	כתובת בנין דכרין (בנים זכרים) - כוח החידוש בהלכה . .
171	יח	מתן צדקה - אדם אל אדם
181	יט	המדיר את אשתו - איום האינטימיות
191	כ	ההלכה והחיים בבית ובבית הדין
199	כא	"אלמנה ניוזנת" - משפחה חדשה
209	כב	"הכל מעלין לארץ ישראל" - סליק מסכת כתובות

מסכת נדרים: קדושת הדיבור וקלילותו

221	כג	חידת הדיבור וסוד ההוויה - פתיחתא למסכת נדרים . . .
231	כד	פתחו של נדר, פתחה של נפש - חלק א
241	כה	מהותם של קידושי אשה
249	כו	ביקור חולים
257	כז	רבי עקיבא ורחל
267	כח	פתחו של נדר, פתחה של נפש - חלק ב
277	כט	הפרת נדרי אשה
287	ל	הדיבור כקול מלאך ה'

מסכת נזיר: הפרישות - התעלות או התרברבות

297	לא	מפגש החטא והקדושה - פתיחתא למסכת נזיר
307	לב	מצוה שלא לשמה ועברה לשמה
317	לג	המדיר את בנו ומצות חינוך ילדים
327	לד	סוד השער וקדושתו
335	לה	הנזיר והחכם - מודלים לצמיחת הנפש

מסכת סוטה: בין קנאה וחדש להבאת שלום והשראת שכינה

347	לו	המקנא לאשתו - רוחות המטלטלות נפש
359	לז	השקיית סוטה
371	לח	הבאת שלום בין איש לאשתו

- לט ברכת כוהנים - ברכת השלום 381
 מ המתיקות שנעלמה - בין חורבן לתקווה. 393

מסכת גיטין: פירורים ותיקונים

- מא "בפני נכתב ובפני נחתם" - בא שליח מן הגולה 405
 מב מהותו של הגט 417
 מג הלל תיקן פרוזבול 425
 מד מפני תיקון העולם 437
 מה אגדות החורבן - הגעגוע למקדש והתורה המתקנת 449
 מו "מפני דרכי שלום" 459
 מז אונס בגיטין - תלמוד חי 469
 מח שורש הגט על פי בית שמאי ובית הלל 479

מסכת קידושין: רזי ההתרצות וההאחדה

- מט "האשה נקנית" - תורת הקניינים 493
 נ קניין כסף - לשם מה? 505
 נא קניין אישות - תמונות של התרצות 517
 נב קניין חליפין וקנייני הקדש 529
 נג מצוות התלויות בארץ 541
 נד "האיש מקדש" - מה הם קידושין? 553
 נה הקידושין וקדושת כנסת ישראל 569
 נו היצר ושחרורו מייסוריו - סיום סדר נשים 579

- הערות 589
 מפתח פסוקים 699
 מפתח חכמים 703
 מפתח נושאים 715
 אודות המחבר 739

מסכת יבמות

רזי המשפחה וגבולותיה

א

שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

פרק א, דפים ב-ג

התלמוד עמל להפריד בין קשר הזוגיות והטמון בו ובין קשרי קרבה אחרים. על ההבניה המשפחתית ושורשיה הקמאיים בפתח סדר נשים.

1. פתיחת סדר נשים – האומנם?

המשנה הפותחת את מסכת יבמות ואת סדר נשים כולו עמוסה מאוד בפרטים; המשנה נראית לכאורה לא לגמרי ממוקדת. נזכרים בה איסורי עריות, מצנת ייבום וחליצה, פטור מייבום וחליצה לנשים הנמצאות ביחסי עריות עם היבם, פטור צרותיהן (נשים נוספות הנשואות לאותו גבר נקראות "צרות") מייבום וחליצה והתנאים שבהם צרותיהן אכן מותרות לייבום.

על פתיחה מעין זו למסכת ולסדר נשים ראוי לתמוה: למה לא פתחה המשנה בדיון בהלכות בסיסיות יותר במצנת ייבום וחליצה לפני הדיון בפרטי הלכות הצרות? ועוד, למה פתח עורך המשנה

את סדר נשים דווקא במסכת יבמות? הרי גם מצות הייבום, על כל חשיבותה, היא סעיף בהלכות אישות, מקרה נדיר יחסית של יחסי אחים שהאחד מהם נפטר ללא ילדים! נדמה כי נכון היה לפתוח, לפי הסדר הכרונולוגי, במסכתות קידושין וכתובות, ורק אז לדון בייבום ובחליצה. בוודאי ראוי היה להקדים את מסכת כתובות, העוסקת במהויות שבקשר הנישואין - קדושת אשת איש, חיי האינטימיות של בני הזוג והמבנה הכלכלי של המשפחה - למסכת יבמות, הדנה בעניין שאינו מצוי ברוב המשפחות.

ייתכן שהקדמת מסכת יבמות וריבוי הלכותיה ופרקיה נבעה ממצב חברתי קשה ששרר בתקופת המשנה, בדורות של חורבן הבית והמפלה של מרד בר כוכבא. סביר להניח שהיו אלמנות רבות, יותר נשים מגברים וכן התרבות המקרים של נישואין שניים ושלישיים בחיק המשפחה במטרה לשמור על לכידות חברתית ועל רצף החיים.¹ כדרכנו, נוסף על ההסבר ההיסטורי נחפש גם הסבר החושף שורשים תורניים, וכאן - שורשי המשפחה היהודית.

2. קשרי חיים בין בני משפחה

כפי שציינתי לא פעם בכרך הקודם בסדרת הדף הקיומי, בכל רשימה במשנה יש היגיון פנימי המהווה גם הוא חלק מהוראת המשנה.² רשימת שתיים עשרה הדוגמאות הראשונות של הנשים הפטורות מייבום וחליצה ופוטרות את צרותיהן היא דוגמה מובהקת לכך:

- בתו, בת בתו ובת בנו - קרבת "ילדות" ישירה ליבם (האח המייבם).
- בת אשתו, בת בנה ובת בתה - קרבת "ילדות" עם קרבת "זוגיות", בבחינת "אשתו כגופו".
- חמותו, אם חמותו ואם חמיו - קרבת "זוגיות" עם קרבת "הורות".
- אחותו מאמו, אחות אמו ואחות אשתו - קרבת "אחוה" - המצטרפת בשני המקרים האחרונים עם קרבה נוספת, קרבת "הורות" או קרבת "זוגיות".

א: שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

המבנה הפנימי, הסימטרי, של הרשימה ברור למדיי; הוא יוצר סדר בהייררכיה של איסורי העריות - מקרובות משפחה קרובות יותר אל הרחוקות יותר - ילדים, בני זוג, הורים, אחים ואחיות, קרובים דרך חיתון. העמדת יחסי קרבה אלו בהייררכיה שכזו מהווה למעשה הצעת מסגרת להבנת מוסד המשפחה על ענפיה הרבים, מהותה והרכבה.

יחד עם מסגרת זו הגמרא מציעה, ושוללת, פרמטר נוסף שגם הוא מהווה מסגרת הייררכית לאיסורי העריות - חומרת העונשים במקרה של עברה על איסורי העריות. לפי שיטת רבי שמעון בר יוחאי,³ עונש שרפה חמור מעונש סקילה; ולכל הדעות, מיתה בידי אדם (שרפה וסקילה) חמורה ממיתה בידי שמים (כרת). על פי מערכת מדדים זו, העריות "החמורות" הן האופנים השונים של המצב של "הבא על אשה ובתה"⁴ הכתובות בתורה במפורש: הבא על בתו, על בת בתו, על בת בנו, על בת אשתו, על בת בתה, על בת בנה, על חמותו, על אם חמותו ועל אם חמיו.⁵

מפרשי המקרא התלבטו בהבנת שורש האיסור החמור של קשרי אישות עם "שָׂאָר בְּשָׂרוֹ"⁶, כלומר עם קרובי משפחה מדרגה ראשונה. היו שסברו שמקור האיסור הוא השאיפה להגביל את היצר המיני הטבעי, יצר שעלול לפרוץ במיוחד בין קרובי משפחה המצויים לרוב במצבים של ייחוד אלו עם אלו.⁷ לעומת זאת, הרמב"ן סבר שמקור האיסור קשור למה שכינה "סוד העיבור". כדי לקיים את רצון הבורא על פי הנאמר בספר ישעיהו, "הָאָרֶץ... לֹא תִהְיֶה בְרָאָה, לְשֵׁבֶת יִצְרָה"⁸, יש צורך בריבוי ההריונות, מה שמחייב - על פי "סוד העיבור" - קשרים בין גברים ונשים ממשפחות שונות.⁹

אפשר לתרגם את ראיית "סוד" זה ברזי התולדה באופן שונה במקצת. ברכת החיים מחייבת את ריבוי האפשרויות של הקיום האנושי, כאשר כל התחברות בין משפחות שונות יוצרת התפרטות גדולה יותר של גילוי הצלם הא-לוהי הסגולי המתגלה בכל אדם ואדם. זהו הביטוי המובהק לגדולתו של הקדוש ברוך הוא, המשתקפת בריבוי פני בני האדם ונפשותיהם: "שאדם טובע כמה מטבעות

בחותם אחד וכולן דומין זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחברו".¹⁰

החומרה המיוחדת המיוחסת לאיסורי עריות אלו נובעת מעירוב היחס הזוגי עם מערכת יחסים של הורים וילדים. כיוון ששני הקשרים הנם חיוניים ויסודיים ביותר בכל הקשור לעיצוב אישיות בני המשפחה ולעצם יציבות מבנה המשפחה, החמירה התורה בתביעה להפריד באופן מוחלט ביניהם.¹¹ הקשר בין בני זוג נבנה מתוך קרבה רגשית, אינטימיות ושאיפה לשותפות ולאחדות מתוך שוני. התכנים החיוניים האלה שונים באופן חד מאלה המאפיינים את היחס שבין הורים לילדים - יחס מכונן חיים לדידם של ילדים והורים כאחד. יחסי הורות תקינים ומעצבי אישיות מחייבים מרחק מסוים בין הורים לילדים המאפשר עצמאות לדור הצעיר, ודינמיקה מורכבת בין סמכותיות, תמיכה והכרת השוני המהותי בין הדורות ובין הנפשות. כל זאת כדי להבטיח את עצם קיום הקשר לאורך זמן ואת יכולתו להוות תשתית לצמיחת הילדים.

אכן, את החלק הראשון של הרשימה במשנה תופסת אותה קבוצת עריות הכתובה ב"אלו הן הנשרפין" בפרק ט במסכת סנהדרין.¹² אלא שאין להסביר על בסיס זה את כל מבנה הרשימה. אחרון המקרים ברשימה הוא "כלתו", החמור מכל דוגמאות "האחוה" שלפניו, שהרי עונש "הבא על כלתו" הוא סקילה.¹³ הענשה חמורה זו נובעת מהיחס בין כלה לחותן, סוג מיוחד של הורות וילדות. אין בה מתח הדורות ויניקת חיי הגוף והרוח שיש בהורות פיזיולוגית. היחס בין כלה לחותן משקף את הערך הראשוני ביחס בין הדורות מבחינת המשכיות קיום החברה לדורותיה. מי שמבלבל בין קשר של זוגיות ובין קשר של הורות מיוחדת זו חייב בעונש חמור, עונש בידי אדם, כתמורה לפשע הפוגע במרקם היסודי של החברה.

לכן אין לומר שהרשימה במשנה, הפותחת את המסכת ואת הסדר כולו, מסודרת רק לפי חומרת איסורי העריות ועונשיהם. נדמה שבהעמדת הייררכיית יחסי משפחה מהקרובים יותר אל הרחוקים יותר

א: שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

התכוון רבי יהודה הנשיא לפתוח שער להבנת מהותה של המשפחה וליחס החי והמכונן שצריך להיות בין ענפיה השונים. על כך בהמשך.

3. אחוות הצרות

השאלה המרכזית שהמשנה מעמידה בפנינו היא: מה שורשו של פטור "צרותיהן וצרות צרותיהן עד סוף העולם"¹⁴ מייבום, אם אחת הנשים נמצאת בקשר של איסור עריות עם היבם? הרי אין קרבה בין הצרות הללו עצמן ליבם!¹⁵

המפתח לשאלה זו מצוי בפסוק שממנו נלמד פטור הצרות, אף שלכאורה אין קשר בינו ובין פטור הצרות ואף לא בינו ובין מצות ייבום - "וְאִשָּׁה אֶל אַחֲתָהּ לֹא תִקַּח לְצֶרֶר לְגִלּוֹת עֲרֻתָהּ עִלֶּיהָ בְּחַיֶּיהָ"¹⁶. הפסוק אוסר קשר אישות בין גבר לשתי אחיות. גם כאן נדמה שיסוד האיסור קשור לערכוביה בין שני סוגי התקשרות המעצבים את פני המשפחה; התחרות בין שתי הנשים על אהבת האיש תפגע בקשר הראשוני של "אחוה" שקיים ביניהן, ובכך תהיה פגיעה הן במרקם המשפחה המקורית שלהן והן במרקם המשפחה שנוצרה בנישואיהן. דוגמה מובהקת לכך היתה נישואיו של יעקב עם לאה ורחל, שהובילו - בסופו של דבר - למכירת יוסף ולגלות מצרים.¹⁷

מה ראו חכמים להעמיד פסוק זה בבסיס הדיון בפטור הצרות מייבום כאשר אחת מנשי הנפטר אסורה ליבם באיסור עריות? נדמה שחכמים ראו במילה "לצרור" רמז ל"צרה" שבין נשים הנשואות לגבר אחד - לא רק בין אחיות. על כן חז"ל בחרו דווקא במילה "צרה", המתקשרת לאיסור חיתון עם שתי אחיות, לכנות בה נשים הנמצאות בזוגיות מורכבת זו.¹⁸

כיצד קשור עניין זה, הנוגע ביסוד קשרי המשפחה ועיצובה, לפטור הצרות מייבום? בעומק פטור הצרות מייבום נאמר עיקרון יסודי ביותר על מהות המשפחה, עיקרון שנלמד מאפיון הצרות כאחיות: יש מושג הלכתי ראשוני של "אחוה" המתבטא באיסור עריות עם היבם - גם הצרה נחשבת בתו, אחותו או חמותו של היבם!

בכך נחשפת תוכנה עמוקה ובסיסית על מהות המשפחה החדשה הנוצרת בקשר הזוגיות. אין קרבת אחות בין שתי נשים הנשואות לאיש אחד - הן לא נולדו לאותו הורה. אלא שחכמים קבעו שבקשרים שבין נשים הנמצאות בזוגיות אחת נוצרים יחסי קרבה מעין אלה הנוצרים בין ילדים החולקים הורים משותפים - הן נחשבות כאחיות מבחינת זהותן ההלכתית ביחס ליבם! השותפות שלהן במשפחתיות הנוצרת בקשרי קידושין ונישואין עם גבר אחד יוצרת ביניהן קרבה הרומה מצד ההסתכלות התורנית ליחסים שבין ילדים בני אותם הורים. זו איננה קביעה רגשית או שאיפה ליחסים הרמוניים של ידידות ואהבה; זוהי קביעה הלכתית המגדירה את הזוגיות הנוצרת בקשר האישות כבסיס ליצירת "משפחה" על כל המשתמע מכך, אף על פי שאין בקשר זה יסוד של התהוות החיים כמו בהורות. בתשתית מציאות הלכתית זו נמצאת ההנחה שקשר רצוני שנקשר בין איש ואשה לשם נישואין יוצר מערכת יחסים המחייבת גדרי עריות, בדיוק כמו המשפחה הביולוגית שבה איסורים חמורים אלו קיימים בגלל קשרי דם. שני גברים אינם מסוגלים להיות שותפים בזוגיות עם אשה אחת; אין באפשרותם ליצור משפחה כפי שזו מוגדרת בתורה. מאידך גיסא, השותפות של כמה נשים בזוגיות עם גבר אחד יוצרת תא משפחתי - אמנם לא מוכר לנו כיום - שותפות בזהות חדשה ואחידה המקיימת זיקה מיוחדת גם בין הנשים עצמן. על כן, אם אחת מהן נמצאת ביחס עריות ליבם, אזי כולן שותפות בו. זיקה זו, שלא כמו זיקה משפחתית הנוצרת מקשר לאותו הורה, מתבטלת בהיעלמותם של בני המשפחה - במיתת האח־האיש שהיה נשוי לשתיהן ובמיתת האשה שבקשר איסור עריות עם היבם.

4. פירושים שונים לאיסור ייבום באיסורי עריות

שלב זה של הדיון אפשר כבר לחוש שהעיסוק בפטור קבוצת נשים מייבום אם אחת מהן נמצאת ביחסי עריות עם היבם הוא למעשה בירור של היסודות הראשוניים ביותר בקרושת האישות הנוצרת בהתקשרות

א: שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

בין איש לאשה. השלב הבא של הברור עוסק באיסור הכולל והבסיסי החל על יבם לייבם נשים הנמצאות ביחס של איסור עריות כלפיו. זאת אף שעצם מצות הייבום מחייבת אותו לייבם את אשת אחיו, האסורה לו במסגרת איסורי עריות בגין יחסי האחוה בינו ובין אחיו.¹⁹ דרשה בברייתא בדף ג ע"ב עומדת על שורש עניין זה. הדרשה מתבססת על פירוש רחב הניתן לביטוי "לא תקח", באותו הפסוק ששימש כבסיס לפטור הצרות: "וְאִשָּׁה אֶל אַחֲתָהּ לֹא תִקַּח לְצֶרֶר לְגִלּוֹת עֲרוֹתָהּ עָלֶיהָ בְּחַיֶּיהָ".²⁰ "לא תקח" – תמיד, בכל מצב, אפילו אם מדובר במצוה, כלומר במצות הייבום. דרשה זו מתייחסת רק לייבום של אחות אשת היבם, אך בשלב הבא בברייתא נלמד שכך הם פני הדברים בכל איסורי העריות. זוהי לשון החלק השני של הברייתא:

ואין לי אלא אחות אשה, שאר עריות מניין? אמרת: מה אחות אשה מיוחדת שהיא ערוה וחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת ואסורה ליבם – אף כל שהיא ערוה וחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת אסורה ליבם.

ואין לי אלא הן, צרותיהן מניין? אמרת: מה אחות אשה מיוחדת שהיא ערוה וחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת ואסורה ליבם וצרתה אסורה – אף כל שהיא ערוה וחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת ואסורה ליבם צרתה אסורה. מכאן אמרו חכמים: חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן הייבום עד סוף העולם.²¹

כוונת הדברים: כמו שאיסור עריות בהתקשרות איש עם אחות אשתו הנו איסור שיש בו עונש כרת, והוא מבטל את מצות הייבום – כך בכל איסורי ערוה שיש בהם איסור כרת מתבטלת מצות ייבום, וכן בצרותיהן של העריות.

הביטוי בתורה המאפיין איסור כרת הוא: "וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת מֵעַמּוּקָה".²² כל איסורי הכרת הם מעשים הפוגעים ביסודות המעצבים

את ייחודו של עם ישראל.²³ לצד איסורי עריות,²⁴ איסורי כרת כוללים עבודה זרה²⁵ וקללת ה',²⁶ חילול שבת²⁷ ויום הכיפורים²⁸ - עברות המהוות פגיעה ביסוד אחדות ה', ובמצוות עשה - ביטול ברית מילה²⁹ וקרבתן פסח³⁰ - המצוות המכוננות ומחדשות את הברית בין העם והאדם הישראלי לקדוש ברוך הוא.³¹ מי שפוגע בכוונה (במזיד) ביסודות אלו ובנלווים אליהם, נפשו נכרתת מהעם כענף הנכרת מגזע ומשורש.

לפי פירוש זה, משנתנו - המתמקדת בפטור הצרות כאשר אחת מהן נמצאת ביחס של עריות ליבם - פותחת שער לזיקה בין כינון יחסי משפחה ובין קדושת ישראל הכללית. ביסוד הופעת קדושת ישראל כפי שזו מכוננת משפחה בישראל ניצבים קשרים חיים שונים בין בני המשפחה. קשרים אלו מעצבים את המשפחה, ויש לשמור על עצמאותם וחיוניותם המיוחדת. פגיעה במערכת יחסים זו היא כפגיעה בקדושת ישראל.³²

במרכז תמונה זו של קשרי משפחה נמצאים המושג "אחוה" והזיקה שלו לקשר האישות - וזאת בשני מישורים, שאותם חושפת דווקא ההלכות המורכבות של מצות ייבום:

- א. בקשרי "אחוה" בין אחים המכוננים את עצם המצוה הפלאית של הולדת ילד על שם אח מת;
- ב. בקשרי אחווה בין נשים הנשואות לגבר אחד, הנחשבות כאחיות ובשל כך נמצאות באותה זיקה ליבם.

רבי יהודה הנשיא בחר לפתוח את השער לשורשי המשפחה דווקא בתמונה של אחוות הצרות. כל זאת כדי להעמיד בפנינו שאלת יסוד: איך נהפכו הנשים הנשואות לאדם אחד לאחיות מבחינת ההגדרות של איסורי עריות, הגדרות המכוננות חלק מהותי מהנדבכים המעשיים של הופעת קדושת ישראל?

התשובה לשאלה זו מהווה תובנה בסיסית שביקש התלמוד לקבוע בפתח סדר נשים - ולתבנה זו שתי פנים:

א: שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

א. קיומה של קדושת ישראל קשור לקיום של "משפחות", מציאות אנושית חיונית שבה אסור לבלבל בין קשרי חיים שונים לשם שמירת ייחודיות חיותו ואופיו של כל אחד מהקשרים האלה. ב. ההנחה השנייה, הנחה מרחיקת לכת עוד יותר: קשר בין איש לאשה, שנוצר מרצונם החופשי והתקדש בשני עדים שיוכלו להעיד על המעשה האינטימי, מכונן "משפחה" כזו, המגלמת את קדושת ישראל על איסוריה החמורים, בדיוק כמו התא המשפחתי שנוצר בזכות קשרי דם והורות.

על כן, קשר האישות של האח הנפטר עם אשתו יצר זיקת קרבה חדשה בין כל הנשים השותפות לנישואין. אם אחת מנשים אלו אסורה על האח האמור לייבם במסגרת איסורי עריות, ממילא כל "אחיותיה" נמצאות באותה זיקה משפחתית ביחס אליו. גם היבם, במעשה הייבום, מקים "משפחה" – על כל המשמעויות הנגזרות מכך. זיקת האישות עם היבמה אינה רק קשר אישי בינו ובין אשתו של אחיו, אלא הקמת "משפחת אחיו" על כל הכרוך בכך מצד איסורי עריות. בדברי הרמב"ם יש לזהות יסוד זה בשימוש המיוחד שלו במונח "בית":

מי שמת אחיו והניח שתי נשים, האחת אסורה על יבמה משום ערוה והשנייה אינה ערוה – כשם שהערוה פטורה מן החליצה ומן היבום – כך צרתה פטורה, ולא נפלה לו [ליבם] זיקה כלל על בית זה, שנאמר: "אשר לא יבנה את בית אחיו" (דברים כה, ט)... ובית שמקצתו אינו יכול לבנות... אינו בונה אפילו מקצתו שהיה מתו.³³

מהלך מיוחד זה, שכנה התלמוד הבבלי בעקבות המשנה הפותחת את המסכת ואת סדר נשים כולו, שונה לחלוטין מהנמצא בתלמוד הירושלמי. בירושלמי מודגש המעמד המיוחד של ההתקשרות בין איש

לאשה כביטוי לציור א-לוהי. לעומת המעשה הרצוני של הקידושין המקובל בין איש לאשה, היבם חייב לייבם בתוקף המצוה. כפי שמנסח זאת הירושלמי: אשת אחיו של האח המייבם היתה מותרת לו לפני שהתחתנה עם אחיו, והיה אפשר לו להתחתן אתה מכל מניע שהוא, גם "לשם תואר [יופייה] או לשם ממון"; לאחר שנישאה נאסרה על האח היבם; כעת, אחרי פטירת אחיו, הוא איננו חופשי להחליט אם להתחתן אתה או לא ומאיזה מניע - כעת הוא מחויב בזאת על פי התורה.³⁴ נדמה שבכך מבקש התלמוד הירושלמי לפתוח את סדר נשים בתובנה שונה מזו של התלמוד הבבלי: קדושת קשר האישות איננה יכולה להיות יצירה של רצונות אנושיים. אם קשר אנושי אכן מסוגל לכונן איסורי עריות, אזי שורשו ותוקפו חייבים להיות בשמים, ולא בארץ. יתר על כן, בהקשר האנושי-המשפטי אין לראות את מעשה הייבום כאילו הוא ייחודי ושונה מהותית ממעשה הקידושין, ששורשו ותוקפו מעוגנים ברצון החופשי של האיש והאשה. מצות ייבום מהווה מעין מודל לכל קשרי האישות וקדושתם. בכל מעשה קידושין יש שותף שלישי - מי שביקש שההתקשרות בין איש לאשה תביא לבניין העולם שלו, ושיועד את סוד הזרע ואת הזיקה בין שני אחים ביחס אליו, ועל כן חקק את מצות הייבום בתורתו. השותפות של הקדוש ברוך הוא במעשה הקידושין, על פי הירושלמי, היא ההופכת את רצונם של שני בני אדם בחיי אינטימיות ואהבה לנדבך בקשריו עם עולמו.³⁵

על רקע זה, התלמוד הירושלמי הפך את שני השלבים המשולבים והמכוננים זה את זה בסוגייתנו לשתי שיטות של תנאים החולקות זו על זו: שיטת רבי עקיבא - המדגישה את היסוד שכל הצרות הנשואות לגבר אחד הן כאחיות (יסוד כינון המשפחה); ושיטת רבי ישמעאל - המדגישה את היסוד של עונש כרת שבאיסורי עריות (יסוד קדושת ישראל).

בתלמוד הירושלמי רבי עקיבא איננו מקבל את הדעה שהיתה נחלת הכול בבבלייתא בסוגייתנו. האיסור הכללי על האח היבם לייבם כל איסורי עריות איננו מבוסס על המכנה המשותף בכל העריות

א: שורשי המשפחה – בשמים ובארץ

שעונשן כרת. נהפוך הוא, זוהי תפיסה הנוגדת את שיטתו (כדלהלן). רבי עקיבא סובר שהזיקה בין איסור אחות אשה ובין שאר העריות נובע מהיחס שבין החומרות השונות. ההתקשרות עם אחות אשה תקפה רק בחיי האשה, ולאחר פטירתה פגה המציאות הקודמת שאחותה היא אחות אשת הבעל, והיא הופכת להיות מותרת לו. אם – למרות ההיתר האפשרי במצב זה של שתי אחיות – אסור לייבם את אחות אשתו, על אחת כמה וכמה שאין לייבם נשים שאיסורן חמור יותר, היות שאיסורן מוחלט – ללא כל אפשרות שתבואנה לידי היתר. נדמה שבבסיס שיטה זו נמצאת הקביעה שכל "איסורי ערווה" פוטרים גם צרות מייבום, היות שכולן חלק מ"בית אחד".³⁶ לפי שיטה זו, גם באיסור ערווה שאין בו מיתה, כלומר איסור חיתון שאיננו איסור כרת – למשל, אם היבמה היא גרושה מנישואין קודמים והיבם הוא כוהן – חל הפטור מייבום על כל ה"בית".

לעומת זאת, במרכזה של שיטת רבי ישמעאל על פי התלמוד הירושלמי נמצא מושג קדושת ישראל כפי שזו משתקפת באיסורי כרת. רק איסורי ערווה שעונשם כרת יוצרים איסור על היבם לייבם. שיטה זו נראית קרובה יותר לתובנה שבה התלמוד הירושלמי ביקש לפתוח את סדר נשים: קדושת המשפחה איננה רק עניין שבארץ – רצונות בני אדם להתקשרות ושמירת עצמאותם וחיוניותם של קשרי המשפחה בינם לבין עצמם – אלא עניין שבשמים, חלק מברית הבורא עם עולמו.

ואנו – כפי שרבי יהודה הנשיא סיים את הפרק הראשון במסכת יבמות בתפיסות הלכתיות שונות ביחס לקדושת המשפחה ומצנת ייבום³⁷ – מקבילים את דבריהם של שני החכמים בבחינת "אלו ואלו דברי א-להים חיים הן".³⁸

ב

הזרע באדם - מציאות בזמן ומעבר לו

פרק ב, דפים יז-יח

השימוש בביטוי "עולם", החוזר ונשנה במסכת יבמות, הוא ביטוי להתקשרות זוגית, קשרי אחים, מרחב וזמן. על גלגול עולמות וגלגול נשמות ועל חתונה מן השמים.

1. עולמו של האדם

המשנה הפותחת את הפרק השני משתמשת בביטוי ייחודי לתיאור היחסים שבין אדם שנולד לאחר פטירת אחיו ובין אחיו הנפטר - "אחיו [שנפטר] שלא היה בעולמו" (של האח הצעיר שנולד רק לאחר מות אחיו).¹ יש כאן ביטוי דק ועדין המדגיש כי לכל אדם יש "עולם"; עולם שהוא חוליה של רצון ומאמץ, שאיפה וחלום. אין לך אדם שאין לו עולם.

בתחילת המסכת מצוי ביטוי נוסף המעורר עניין:

חמש עשרה נשים] הנמצאות ביחס של איסור עריות ליבם] פוטרות צרותיהן [נשים אחרות הנשואות לאותו גבר] וצרות צרותיהן מן הייבום ומן החליצה עד סוף העולם.²

הביטוי "עד סוף העולם" מופיע רק בעוד שלושה הקשרים אחרים בכל המשנה. אחד מהם הוא במסכת סנהדרין, במסגרת התיאור של אזהרות בית הדין לעדים המעידים בדיני נפשות:

הו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות: דיני ממונות - אדם נותן ממון ומתכפר לו. דיני נפשות - דמו ודם זרעויותיו³ [של הנאשם] תלוי בו [בעד השקר שהביא להריגתו] עד סוף העולם.⁴

כוונת הביטוי היא "עד סוף הדורות" - אם הנאשם נהרג בשל עדות שקר, הרי שבעדות זו קופחו גם כל דורות זרעו וזרע זרעו. זהו הבסיס לנאמר בהמשך המשנה שם:

לפיכך נברא אדם יחידי; ללמדך, שכל המאבד נפש אחת (מישראל), מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא. וכל המקים נפש אחת (מישראל),⁵ מעלה עליו הכתוב כאלו קים עולם מלא.

על רקע זה אפשר להבין את הביטוי "עד סוף העולם" כמתייחס לדורות העולם באופן כללי או לדורות שיבואו בעולם הפרטי של אדם זה. הופעה נוספת של הביטוי היא בדברי המשנה במסכת תמורה (פרק ג) המתארת החלת קדושת קרבן על הדורות שייולדו מוולד שנולד אחרי שבהמה הוקדשה אך קודם שהועלתה למזבח:

אלו קדשים שולדותיהן... כיוצא בהן. וליד שלמים... ולדן וולד ולדן, עד סוף העולם - הרי אלו כשלמים, וטעונים [כשלמים] סימכה ונסכים ותנופה וחזה ושוק.⁶

ב: הזרע באדם - מציאות בזמן ומעבר לו

אם כן, "עד סוף העולם" כולל את כל דורות העתיד שבהשתלשלותם יוצרים את "העולם" הנמצא בפוטנציה באדם או בבהמה, עולם ההולך ובא בהתמלאות הדורות.⁷

לעומת זאת, במשנה הראשונה במסכתנו שלשלת הנשים הצרות זו לזו - "צרות צרותיהן עד סוף העולם" - איננה תיאור של התהוות זמן הדורות. כאן, כל קשרי הנשים "הצרות" מהווים רקמה אחת, מורכבת ככל שתהיה, המחברת בין התקשרות זוגית אחת לשנייה, "בעולם אחד", כלומר, בדור אחד. השימוש בכיטוי "עד סוף העולם" בהקשר זה מורה על כך שכל הבתים המקושרים יחד ברקמה זו הם אמנם מציאות של "עולם אחד", אבל זהו "עולם" המכונן "עולמות", דור אחר דור, "עד סוף העולם". הנשים הרבות, הצרות זו לזו, יוצרות תמונה של זמן דורות הרווי בהיתכנות ריבוי החיים.⁸

2. השתלשלות הדורות ונחלת האדם

הסוגיה הראשונה בפרק השני במסכת (רפיס יז-יח) יונקת ממושגי שורש אלו המתארים את זמן הדורות בחיי משפחה. הגמרא מנמקת את קביעת המשנה שאדם אינו יכול לייבם את אשת "אחיו שלא היה בעולמו" שמת ללא בנים, בכתוב בפרשת הייבום: "כי ישבו אחים יחדו" (דברים כה, ה) - שהיתה להם ישיבה אחת בעולם" ("עולם" במובן של מרחב ולא של זמן).⁹ היות שמצנת הייבום מותנית בישיבה משותפת בנחלה ("מיוחדים בנחלה"),¹⁰ מעשה המצוה יכול להתממש רק כאשר עולמו (בזמן) של האח היבם חופף, לפחות בכלשהו, לעולמו של האח שמת. נדמה שזוהי הסיבה לכך שלא כבארבע עשרה הדוגמאות האחרות "הפוטרות את צרותיהן" על פי המשנה הפותחת את המסכת, ייחד עורך המשנה למקרה של "אחיו שלא היה בעולמו" משנה מיוחדת, משנה הפותחת פרק חדש במסכתנו. בפתחה זו בעניין "אחיו שלא היה בעולמו" ניתנת הגדרה לסוד "הנחלה" המהווה, בהשתלשלות הדיון לנושאים נוספים, בסיס לסוגיה החושפת משהו ממהותה של מצנת ייבום, עוד נדבך במושגי יסוד בקדושת המשפחה.

הסוגיה, המרחיבה את הדיון שבמשנה, מבחינה בין ארבעה סוגי התקשרות משפחתית אשר לכאורה מתאימים כמסגרת הלכתית למצנות ייבום: אחווה קרובה, כלומר אחים מאב ואם; אחווה שבהלכות נחלה וירושה, כלומר אחים רק מאב; קרבה משפחתית רחבה המוגדרת באיסורי העריות, דוגמת קרבת הורות, ילדות ועוד; ואחווה רחוקה הכוללת בני דודים וכדומה.

הגמרא מדגישה שמצנות ייבום תקפה רק באחווה שבהלכות ירושה ונחלה, כלומר אחווה מאב, וכך ממקדת את שורש ההזדקקות המיוחדת בין אחים המאפשר (ומחייב) ייבום. מצנות הייבום אינה נובעת מהאינטימיות של אחוות אחים – מה שהיה מחייב ייבום בין אחים מאב ומאם; או ממושגי היסוד של קדושת ישראל הקובעים את גבולות הזוגיות באיסורי עריות – מה שהיה מאפשר למשל ייבום על ידי אב; ואף לא מרצון להשתרשות בקרקע וקביעת נחלה המחבר בין ענפים שונים במשפחה הרחבה – מה שהיה מאפשר ייבום אף בין בני דודים. מה הוא אפוא פשרה של מצנות ייבום, בחינת "כִּי יֵשְׁבוּ אֲחִים יַחְדָּו"¹¹ – חיי אחים מאב בצוותא בנחלה משפחתית?

כמודל ליחסים המחייבים מצנות ייבום מציעה הגמרא, בשם החכם רבה, את יחסי האחווה שבפסוק: "וַיֹּאמְרוּ שְׁנַיִם עָשָׂר עֶבְרִיָּךְ אֲחִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְהִנֵּה הִקְטַן אֶת אֲבִינוּ הַיּוֹם וְהָאָחָד אֵינָנוּ"¹². אחווה זו של בני אב אחד וארבע אימהות שונות לא היתה רק אחווה של אחיזה בקרקע, של נחלה רק במובן הפיזי, שמעבדים אותה במשותף. שנים עשר האחים הללו היוו בסיס לעולמות רבים שיבואו בהמשך, ויחד יעצבו בית נאמן לשורשו "עד סוף העולם". הישיבה המשותפת בנחלה מהווה שותפות ב"עולם רוחני אחד" שנבנה מתוך שלשלת העולמות של בית יעקב, התהוות לאורך זמן של רצונות ומאמצים, שאיפות וחלומות, שהיו פירוט רב של יסוד האב, יעקב. הנחלה הפיזית, ההשתרשות בקרקע משותפת, מאפשרת מימוש של עולם רוחני. זהו המובן המלא של נחלה.

ב: הזרע באדם - מציאות בזמן ומעבר לו

במסגרת תורת הגמול שבמקרא אפשר לזהות משהו מתפישת זמן זו המדגישה את הזיקה החיה בין ה"עולם" של דור אחד ל"עולם" של הדור הבא אחריו, תפיסה היונקת מתשתית קיום הבית לדורותיו. תמיד מוזכר שכר האדם דווקא בעולם הזה, כמו למשל: "לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתָּיִכֶם לֵאמֹר כִּי יָמֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ".¹³ במובן זה, "העולם הבא" של כל אדם הנו הדורות הבאים הממשיכים אותו בקיום נחלה, ומשמעה של נחלה הוא המשך צורת החיים של האב לפני ה' באופן המקיים את נחלת הארץ הממשית. כך מתהווה המשך קיומו של הדור שהלך ונעלם - ולמעשה אין דור שנעלם אם זרעו וזרע זרעו קיימים "עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה'".¹⁴

זהו הרקע למה שנראה כאי־רציונליות המובהקת של מצנת ייבום. אח שמקיים את שמו של אחיו, בבחינת "וְלֹא יִמָּחָה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל",¹⁵ נותן לו למעשה את ה"עולם הבא" שלו. זרעו וזרע זרעיותיו של הנפטר ללא בנים ישתלשלו "עד סוף העולם" בחסדם של אחיו ושל אשתו. זהו גלגול העולמות מדור דור, מרקם אחווה של שותפות בנחלה במובן הרחב בזמן המתהווה והמתמשך.

הרמב"ן בפירושו לפרשת הייבום של תמר ואונן לאחר מותו של ער בכור יהודה מפרש את מעשה הייבום כהמשכיות של חיי האה שנפטר, וטוען שיש בו "סוד גדול מסודות התורה בתולדת האדם... יש תועלת גדולה בייבום האח".¹⁶ הוא מתכוון, ככל הנראה, למה שקרוי בפנינו "גלגול נשמות", מושג שהתפתח מאוד בעולמה של הקבלה. הרמב"ן טוען שבשל חשיבות העניין, התורה התירה את איסור אשת אח לשם מטרה נעלה זו:

וכאשר באתה התורה ואסרה אשת קצת הקרובים, רצה הקב"ה להתיר איסור אשת האח מפני היבום, ולא רצה שיִדָּחה מפניו איסור אשת אחי האב והבן וזולתם, כי באח הורגל הדבר ותועלת קרובה ולא בהם.¹⁷

נראה שפשט הכתובים מלמד, שהמשכיות חיי אח שנפטר היא בקיום זרעו בתשתית חיותם־נפשיותיהם של בני הדורות הבאים; זרעו הוא המהווה המשך לקיומו לאחר מיתתו. "סוד הייבום" הוא שזרע האח החי המייבם יכול להוות תחליף לזרע האח שנפטר, ולכונן את המשך השתלשלות עולמו של האח הנפטר "עד סוף העולם".
זהו עומק מושג שותפות האחוה בנחלת אבות.

3. זיקת ייבום – בין שמים לארץ, בין א-לוהים לאדם

לאחר העמדת מושג ה"נחלה" בהקשר של מצות ייבום, הגמרא מבררת את אופיו של המנוף התורני, המסוגל לכונן שותפות כזאת בנחלה שתאפשר לאח חי להקנות לאח הנפטר את המשך קיומו בדורות הבאים. מי יוצר את קשר הנישואין בין האח החי, היבם, ובין אשתו של האח המת? ומה אופי הקשר – הזיקה – בין היבמה ליבם עוד לפני הייבום? המשנה הראשונה במסכת קידושין קובעת: "היבמה נקנית בכיאה, וקונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם".¹⁸ בקביעה זו טמון פרדוקס ברור. אם היבמה "נקנית בכיאה", משמע שלא קיים מעמד של אישות לפני מעשה הייבום; אם כן, ממי היא "קונה את עצמה" כמעשה החליצה של היבם או במיתתו? לא מהיבם, שלא עשה שום מעשה של קיום אישות, וגם לא מהאח המת, שהרי היא "קנתה את עצמה" ממנו בשעת מיתתו.¹⁹

חכמי התלמוד השתמשו בביטוי "זיקת ייבום" כדי לתאר מצב שבו מתהווה קשר של זוגיות ללא מעשה של אדם וללא אישות במובן המלא. זיקה זו מתוארת כמשנה באופן מפתיע כ"אשה שהקנו לו [ליבם] מן השמים".²⁰ בעצם פטירתו של אח ללא בנים מתהווה קשר אישות בין האח החי ובין אשת המת, קשר שא-לוהים – מי שחיות הנבראים, סוד הזרע שבמעיים, נמצאת בידו – הוא המביאו לכלל קיום. במובן זה, מצות ייבום מבטאת את הרצון הא-לוהי בהקמת בתים שיתקיימו "עד סוף העולם". ביאת היבם על היבמה מממשת קשר אישות שקיים זה מכבר; היא איננה מעשה היוצר מציאות של

ב: הזרע באדם - מציאות בזמן ומעבר לו

אישות חדשה כמו בביאה לשם קידושין, והחליצה היא סוג של גירושין מיחסי אישות שהיבם לא מימש בהם את המעשה הא-לוהי של "קניין משמים". במובן זה, מצנות ייבום מבטאת בשורשה את הרצון הא-לוהי בבתים שיתקיימו "עד סוף העולם".

מציאות מיוחדת זו מעוררת שאלה עקרונית: האם קשר האישות שבזיקת הייבום עוד לפני ביאת היבם על היבמה, קשר שנוצר על ידי א-לוהים ללא מעשה אנושי, יוצר משפחה במובן ההלכתי והחברתי? האם קשר זה יוצר איסורי עריות הנוצרים מקשר קידושין? למשל, האם אמה של היבמה אסורה ליבם לצמיתות מדין איסורי עריות, כמו ביחסי אישות שבני אדם מכוונים ביניהם? שאלה זו עוררה את אחד הוויכוחים העמוקים והעקרוניים בין חכמי התלמוד בשאלה: האם קדושת האישות היא מהות שרק א-לוהים מסוגל לכונן, או שהיא פרי יצירה של רצון האדם?

באחד הפרקים הבאים נברר את העיקרון הקובע שמעשה הקידושין, לפי ההלכה, חייב לבטא הסכמת רצונות של שני צדדים חופשיים כדי לכונן אישות, ועל כן רק בכינון קשר אישות על ידי מעשה קניין יכולה להתממש קדושת אישות.²¹ הסוגיה הראשונה במסכת קידושין טורחת להוכיח שמעשה הקניין בקידושין שונה במהותו משתי צורות ההתקשרות האחרות בין איש לאשה האפשריות על פי התורה, היות ששתי הצורות האחרות כוללות מרכיב מרכזי של כפייה: הייבום - שבו שורש הכפייה הוא במצוות הבורא, ואמה עברייה - שבה שורש הכפייה הוא אנושי.²² על רקע זה, האפשרות של היווצרות קדושת אישות בתקופה שבין מיתת אח ללא בנים ובין ביאת היבם על היבמה נראית כאנומליה מוחלטת.

אסכם כמה יסודות בדיון העקרוני העוסק באנומליה זו שבסוגיות הפותחות את הפרק השני בשני התלמודים.²³ יסודות אלו משקפים תפיסות עולם עקרוניות ביותר של חכמי התלמוד על מהותה של קדושת המשפחה:

א. חכמי המשנה והגמרא נחלקו לאורך שבעה דורות לפחות,²⁴ אם זיקת ייבום יוצרת מסגרת משפחתית של איסורי עריות כמו

משפחה שנוצרה במעשה אנושי של קניין קידושין. השיטות הקוטביות שביסוד המחלוקת הן: (1) "אין זיקה" (רב הונא אמר רב) - כלומר, המצוה הא-לוהית מצד עצמה אינה יוצרת קדושת אישות. על כן, אין בזיקה הנוצרת בגין כך בין אשת האח המת ובין היבם בסיס לכינון איסורי עריות; ביאת היבם והיבמה היא המכוננת את קשרי האישות והקדושה הנובעת מהם, ורק בה יש כדי לחייב את השניים באיסורי עריות; (2) "יש זיקה" (רב יהודה) - אכן קיים סוג של קשר אישות שאינו תלוי בהבעת הרצונות של בני אדם, קשר המתהווה אך ורק בזכות הרצון הא-לוהי, והוא מחייב איסורי עריות בזיקה הנוצרת במצנת הייבום.

ב. אחת הנקודות הנוקבות והמרתקות ביותר במחלוקת התעוררה סביב ההלכה הקובעת שבתקופה שאחרי פטירת אח ללא בנים כל אחד מהאחים החיים מהווה מועמד פוטנציאלי להיות המייבם. קיים "קשר אישות פוטנציאלי" מבחינת הצו הא-לוהי בין אשת האח המת ובין כל אחד ואחד מהאחים. על רקע זה התעוררה השאלה, אם בכלל תיתכן מציאות הלכתית שבה יחולו איסורי עריות ב"זמנית בין אשת הנפטר ובין כמה אחים. הרי כל התוקף והמשמעות של איסורי עריות הנוצרים בגלל קשר אישות נובעים מעצם ייחודיות הקשר בין אשה אחת לאיש אחד! זוהי אחת הטענות המרכזיות לטובת שיטת "אין זיקה".

שאלה זו מבליטה את ההבדל העקרוני הקוטבי בהבנת "זיקת הייבום" ומשמעותה לגבי יסוד קדושת האישות. הסובר "יש זיקה", על פי הגמרא, מחזיק בדעה שגם אם יש יותר מאח אחד המסוגל לייבם את אשת הנפטר, נעשה קניין קידושין "משמים" ממש בשעת מיתת האח; קניין אשר מכונן אישות כמו-זרעויות אלוהית בין האשה ובין כל אחד מהמייבמים הפוטנציאליים עד שיתברר איזה אח יקיים את מצנת הייבום. לעומת זאת, הסובר "אין זיקה" טוען שללא מעשה קניין אנושי בין איש ואשה לרצונם לא תיתכן קדושת אישות כלשהי, ועל כן אין כל השלכה הלכתית לזיקה, אפילו אם קיים רק אח אחד של הנפטר.²⁵

ג. חכמים תיקנו שהאח המייבם יעשה מעשה קניין קידושין הדומה לקניין קידושין רגיל.²⁶ מעשה זה מכונה "מאמר" על שם חובת החתן ללוות את מסירת כסף הקידושין (או הטבעת הנהוגה בימינו) באמירתו: "הרי את מקודשת לי... כדת משה וישראל". תקנה זו נעשתה כדי להוסיף ל"קניין משמים" את המעשה הארצי האנושי של חיבור בין רצונות האיש והאשה. והנה, גם בכך נחלקו חכמי התלמוד הראשונים, אם המאמר פועל ממש כמעשה קידושין המכונן קדושת אישות ואיסורי עריות, או שהוא מהווה רק סימן כלשהו, מעין זכר לקידושי איש ואשה נורמטיביים, כדי שלא ליצור תחושה של זילות אצל היבם והיבמה.

ד. על תוקפו של "המאמר" נחלקו בית שמאי ובית הלל באופן המשקף שוני עקרוני ביחס לכל מעשה קניין הקידושין - ובמונחים הדומים להבדלי הגישה ביניהם בעניין אמירת קידוש בשבת ויום טוב.²⁷ על פי בית שמאי, אמירה אנושית בהקשר של עיצוב מציאות של קדושה רק מממשת מעשה של קידוש משמים. גם תוקפו וקדושתו של מעשה ההתקשרות הנורמטיבי בין איש לאשה, שלא במציאות של ייבום, הם פרי קניין משמים, והאדם רק נותן לכך ביטוי באמירתו.²⁸ משום כך, אליבא דבית שמאי, "המאמר" יוצר קשר אישות מובהק מדין תורה ממש. לענייננו, גם לשיטת "אין זיקה", המאמר של האח המייבם יוצר קדושת אישות ואיסורי עריות כיוון שהוא מגלם במעשה אנושי את שנעשה כבר בשמים. לעומת זאת, לשיטת בית הלל האמירה של חתן לכלתו במעשה הקידושין הרגיל יוצרת קדושת אישות מתוך ביטוי הרצונות החופשיים של השניים לחיות חיי אישות בלעדיים זה עם זה. על כן, במציאות שעיקרה "קניין מן השמים", כמו בזיקת ייבום, המאמר מתפקד רק כ"סימן בעלמא" ואין בכוחו לכוון קדושת אישות.

הגמרא טורחת להוכיח שגם הסוכר "יש זיקה" חולק על דעת בית שמאי לגבי תוקפו של "המאמר" לכוון קדושת אישות ואיסורי עריות. זאת, היות שבמקום שקיים קניין אישות מן השמים אין מקום לקניין אישות ארצי שבהבעת רצונות איש

ואשה. בכך מבקשת הגמרא לשמור על התוקף העצמי של רצונות בני אדם כתשתית קדושת אישות, באופן מקביל לאישות שמהותה מושתתת על מעשה א-לוהי.